

[0393] Toppenhúster konsonantyske bigjingoepen

Yn de *Fonologie van het Nederlands en het Fries*¹ (s. 134-137) jowt Fokkema in oersjoch fan de distribúsje fan de konsonanten yn de (fryske) bigjingoepen CCV. Dat docht er grif neffens it Akademy-wurdboek en de dêrtroch foarskreaune standert-útspraak. Sadwaende kin men dat oersjoch foar it grêtste part meistimme. Oars wurdt it lykwols, as men sa by jinsels ris neigiet hwat men nou echt seit. Myn eigen, Toppenhúster, útspraak fan it Frysk (sa goed en sa kwea as ik dy noch wit alteast) hat my der ta brocht om foroaringen yn dy list oan to bringen dy't yn haedsaek to witen binne oan de ôfwêzichheit fan de /w/² en de /j/ yn de CCV-groepen, of oan in oare realisaesje fan de /w/. It liket my nuttich ta om dit systematysk út to sykjen, om't ik leau dat biskate forskillen en foroaringen yn de tael allinne forklearre wurde kinne as men útgiet fan de sprutsen foarm(en) fan dy tael, net fan in noarm dy't nearne folslein realisearre wurdt. Dat jildt fansels foargoed foar it Frysk. Yn de nou folgjende list jow ik allinne oan dy groepen fan twa konsonanten by Fokkema dy't by my net, of oars, foarkomme³.

1. *twad*, *twa*, net [tʌ-] mar [tʊ-], meast [tʊar] yn pleats fan [tʌar] `toar'.
2. *kwea*, net [kʌ-] mar [kʊ-], meast [kʊat] `koart', net [kʌat],
3. *doaske*, net [dʌ-], mar meast [dʊ-] ;
4. *guon(t)*, net [gʌ-], mar meast [gʊ-];
5. /fn-/ , my binne gjin wurden mei dizze bigjingoep bikend;
6. *swier*, net [sʌ-], mar [sʊ-], [sʊargjə], `soargje', net [sʌargjə];
7. *noartsk*, net [nʌ-], mar faek [nʊ-], forlykje ek *nuodlik* mei [nʊ-];
8. *ljocht*, wol mei /lj-/ , mar /lɛdər/ 'Tjedder', /lip/ 'ljip', /lʌrk/ `ljurk', /lʌ:/ `lju';
9. *loarkje*, my net bikend, ek gjin oare wurden mei /lw-/ bigjinnend, wol *lurkje* ynsté fan *loarkje*;
10. /rj-/ , my is gjin inkeld wurd bikend mei /rj-/ : *rjocht* is /rʌxt/;
11. /rw-/ , my is ek gjin inkeld wurd bikend mei /rw-/ : *roaster* is /rʌstər/;

Wy sjogge dus:

1. dat de /w/ (praktysk) net as [ʌ] realisearre wurdt nei /t, k, d, g, s/, faek net nei /n/, en hielendal net nei /r/ en /l/, ek net as oarspronklik earste diel fan in twilûd ûntstien troch brekking;
2. dat nei de bilabiale en labio-dentale konsonanten /p, b, f, ʋ, m/ dy /w/ wol as [ʌ] foarkomt;

1. A. Cohen, C.L. Ebeling, K. Fokkema, A.G.F. van Holk, Tweede Druk, 's-Gravenhage, 1961. Ek oanhelle as *Fonologie of Fon.*
2. Ik bidoel hjir [ʊ] en [ɪ].
3. Dus net in gefal as *piuw*, dat foar my net /pjo:/, mar /pjuw/ is (winliken wêze soe, hwant ik ken it wurd net iens). Dat makket de groep /pj-/ wol lytser, mar hy bliuwt bistan, om't *pjuk* ensfh. ûnforoare bliuwe.

3. dat it foarkommen fan /fn-/ op syn minst twiveleftich is;
4. dat /lj-/, ôfsjoen fan *ljocht* en in pear oare wurden, ek sahwat ûnbikend is. *Ljirre*, *ljocht*, *Ljouwert*, *ljouwer* 'leaver' adv., komme ek wol sûnder /j/ foar,
5. en dat /rj-/ hielendal net foarkomt.

It blike foaral de /j/ en /w/, de lêste realisearre as [ɥ], to wêzen dy't swierrichheden opleverje yn de Toppenhúster CCV-forbiningen. Ik sjoch hjir in oanwizing dat dêr net twa fonemen /w/ en /u/ bistean, mar dat Fokkema. 'syn' /w/ (realisearre as [ɥ]) en /u/ allinne mar twa realisaesjes fan ien en itselde foneem binne. Ik sil dit nou fierder ûndersykje. Yn CCV wurdt de /w/ nei /p, b, f, ʊ, m/ as [ɥ] realisearre, mar kin nei /t, k, d, g, s, n/ ek as [ʊ] realisearre wurde: der is sadwaende gjin fonologysk forskil tusken *koartsje* en *kwartsje*. [ʊ] en [ɥ] steane dus fierhinne yn komplementaire distribúsje yn CCV.

Fokkema (*Fonologie* s. 125) neamt inkelde foarbylden fan oposysjes dêr't 'syn' fonemen /u/ en /w/ oan it begjin fan in wurd steane (*hoart* - *wart*; *oarre*(heit) - *warre*; *wuolle* - *wolle*). Hjirfan falle *hoart* en *oarre*(heit) by my ôf, omreden ik se noch nea heard ha by ús, wylst it dan noch oerbliuwende pear *wuolle* - *wolle* it iennichste foarbyld is om de oposysje /w/ - /u/ to biwizen. Boppedat kin men dan noch mei Fokkema oannimme dat *wuolle* ek as [vʊðlə] realisearre wurde kin. It forneamde pear *oarder* - *warder* neamt Fokkema net, mar dat soe likegoed de oposysje /w/ - /u/ bifêstigje kinne. Ik freegje my lykwols ôf oft dat lêste wol opgiet, hwant *oarder* wurdt bûten *ynoarder* opheden gauris *orde* ('dy meester ken net *orde* hâlde'), en hwa brûkt nou ea it wurd *warder* bûten *húswarder* (nou ek faek *babysitter*) en *taelwarder* (ek inkeld mar yn it taelgebrûk fan in lyts espeltsje, en seker net yn dat fan in soad Toppenhústers). Mei [ɥ] as earste komme gjin groepen foar (*Fon.* s. 136) en *leauwe* en *love*, *ieuwen* en *dieven* (s. 127) binne gjin oposysjes. Boppedat is *leauwe* by ús [lɛɥə]⁴. It moat noch ûndersocht wurde oft der oposysje is as [ʊ] en [ɥ] tusken twa fokalen yn steane.

De distribúsje fan [ʊ] en [ɥ] yn CV en CCV is dus:

CV: [ʊ] foar alle fokalen, [ɥ] allinne foar /a/, /a:/ en /ð/; der binne gjin minimale pearen mei [ʊ] en [ɥ].

CCV: 1. [ɥ] nei /p, b, f, ʊ, m/; [ʊ] nei /t, k, d, g, s, n/, dat wol sizze, faek of meastal; gjin ien fan beide lûden nei /l/ en nei /r/.

2. [ʊ] allinne foar [ɥ], /r/ en /j/.

Yn CCV is de distribúsje, sa't we sjogge, fierhinne komplementair. De [ɥ] liket slim út to sprekken to wêzen, omreden dat der in dúdlike trend is om ôf [ʊ] to realisearjen (forl. *toar* mei [tʊ-]), ôf om (nei de /l/ en de /r/) hielendal gjin [ɥ] of [ʊ] to realisearjen. Nei de homorganyske konsonanten /p, b, f, ʊ, m/ bliuwt [ɥ]. Hjirfan is [ʊɥ-] slim fêst to stellen, wylst sels [fɥ-] slachtoffer wurdt fan de oanstriid om dy 'lêstige' [ɥ] kwy't to reitsjen. Yn rêd praet (mar ek oars wol) hear ik nammentlik faek /farðən/, 'foaroan', /fakðmə/ 'foarkomme', ensfh. Yn CV is de distribúsje yn safier komplementair dat foar /a/, /a:/ en /ð/, dêr't [ʊ] en [ɥ] beide foar-

4 Miskien soe dit wurd ek as [lɛʊə] transkribearre wurde kinne, forl. Ingelsk *slow* [sləʊ].

komme kinne, der gjin gefallen binne dat [u] en [u̥] brûkt wurde as twa forskillende fonemen. My basearjend op it boppesteande kin ik ynearsten mar ien foneem oannimme: /w/, mei as realisaesjes [u] en [u̥].

Yn ûndersteande tekening ha ik alle mooglikheden oanjown fan C₂C₁V. Fertikael stiet C₂, hoarizontael C₁. (+) is de 'âlde' (?), noch mooglike útspraek. /ps-/ en /sf-/ ha ik net oanjown. [u] en [u̥] as de twa realisaesjes fan 'myn' foneem /w/ binne beide oanjown, mar net fertikael, om't [u̥] net as C₂ yn CCV foarkomt (*Fon.* s. 136). De sifers yn de ûndersteande kolom jowe oan hoe faek as de respektive konsonanten as C₁ yn C₂C₁V foarkomme:

	/p/	/t/	/k/	/b/	/d/	/g/	/f/	/w/	/s/	/m/	/n/	/l/	/r/	/j/
/p/								[u] [u̥]				+	+	+
/t/								+	(+)	+			+	+
/k/								+	(+)		+	+	+	+
/b/									+			+	+	+
/d/								+	(+)				+	+
/g/								+	(+)		+	+	+	+
/f/									+			+	+	+
/w/									+				+	+
/s/	+	+	+					+	(+)		+	+	+	+
/m/									+					+
/n/								+	(+)					+
/l/														+
/r/														
	1	1	1					6 5		1	1	3	6	8 12

Nimme wy nou /m/, dan sjogge wy dat dit foneem kombinearre wurde kin mei [u] en /j/. Utgeande fan de niiskrektsa signalearre oanstriid om leaver [u] yn pleats fan [u̥] to sizzen, soe dit dus [m̥u-] wurde moatte, mar [m̥u-] komt yn it systeem net foar en is ek min út to sprekken. De iennige oare konsonant dy't mei /m/ kombinearre wurde kin is /j/. Wol in sprekker nou perfoarst net oan [m̥j-], dan sil er òf /m-/ allinne sizze moatte, òf /mj-/. *Muorre* soe dus theoretysk *morre* en *mjorre* wurde kinne. *Morre* is my net bikend, mar kin dêrom likegoed wol ris foarkomme. *Mjorre* lykwols wol, nammentlik soms yn bernepraet. In foarbyld

dêr't de [u] fordwynt sûnder dat der hwat foar yn it plak komt is /mandi/ `moandei' en heart /wa:nzdi/ `woansdei' hjir ek by? Hwat minder ienfâldich is it mei [p_u-], [b_u-], [f_u-], en [v_u-]⁵. Poask soe theoretysk *pask*, *plask*, *prask*, en *pjask* wurde kinne, *boartsje* soe *bartsje*, *blartsje*, *brartsje* en *bjartsje* wurde kinne by ôfwizen fan [u] as C₁. Lyksa kin men mei *foarke* en *woartel* to wurk gean. Hast altiten wurdt troch bern by forsmitten fan [u] nei labialen de /j/ foar kar nommen (foarsafier't der hwat yn it plak komt), hwat wiist op in forbân dat yntuïtyf lein wurdt tusken dizze healfokalen. Boppedat giet /j/ mei tolve bigjinkonsonanten in kombinaesje CCV oan (it heechste oantal op it kaartsje), sadat de wierskynlikheit dat /j/ keazen wurdt dêrtroch al frij great is. Dat *bjartsje* ensfh. fierders by ús offisjeel net foarkomme, leit him oan de korreksje fan de âlden, mar de kâns dat it *bjartsje* bliuwt, is der. By net-labialen (/k/ bygelyks) is der fansels in ienfâldiger oplossing: [k_u-] bistiet al, dus is der gjin inkeld biswier om [k_u-] to foroarjen yn [k_u-].

Hjirmei mei ik it forskynsel *bjartsje* yn de Wâlden net forklearje, hwant ik bin mei sin útgongen fan myn Toppenhúster útspraek. Dochs leau ik dat de hjir jowne forklearring ek fierhinne opgean kin foar de Wâld-foarmen. Mei't der noch sa goed as neat dien is oan de systematyske bistudearring fan de fryske dialekten, sil it earst noch wol in poepetoer wêze om bygelyks goede systemen fan de CCV- en de CCCV-groepen yn it Wâldfrysk op to stellen. Goed materiael oer de forsprieding fan de [u] en de [ʊ] yn wurden as *twa* en *kwea* is der net. Yn de *Dialect-atlas van Friesland*⁶ ha ik bisocht *twa* [tʷa:] to lokalisearjen, mar as der al in bipaeld gebiet foar to finen is, falt dat grif foar in great part gear mei it gebiet dêr't ôf Boelens ôf Van der Woude de boer op west hat. Op side xvii fan de *Atlas* jowe de skriuwers ek gewoan ta dat se min oft o mear ympressionistysk to wurk gien binne. Salang't der noch gjin útgjowne teksten binne fan bânopnamen fan alle fryske dialekten sille wy lykwols noch allegearre to seil gean moatte op ús eigen 'fyn' gehoar. Ik sil dan ek de earste wêze om ta to jaen dat ik ek op it gefoel ôf skematisearre en abstrahearre ha.

/lj-/ stiet swak: *ljedder* is *ledder*, *ljip* is *lyp*; wòl stiet /lj-/ foar in efter-fokael. Mar sa't boppe al sein is, fordwynt sels yn *ljocht*, *Ljouwert* ensfh. de /j/ soms. Lju is /lɛ:/.

/rj-/ komt alhielendal net foar, hwant *rjemme* is by ús /rɛ:mə/, it meartal fan *riem* /rim/ is /rimən/, en fansels is *rjocht* /rɛxt/.

Konklúzjes: de realisaesje [u] fan it foneem /w/ is, útsein nei /p, b, f, w, m/, oan it fordwinen. Nei de lêste fiif konsonanten (/w/ stiet nou foar [u] en [ʊ]!) wurdt er lykwols by jonge sprekkers soms fan it sté krongen troch /j/; /lj-/ is praktysk, /rj-/ is alhiel fordwoun; /lj-/ stiet faei. Bisjogge wy nou de list fan C₃C₂C₁V-groepen yn *Fonologie*, dan blike hjirút û.o. alle groepen fordwoun to wêzen dêr't C₂C₁. [l_u-], /lj-/, [r_u-] en /rj-/ binne.

Dus mei /p/ as earste: gjin CCCV-groepen, hwant, *priuwe* is [pr̥i_uə], ensfh.

/t/ as earste: allinne /tsj-/, *tsjin*.

5. Ik nim earst mar oan dat it yndie [ʊ_u-] is yn bygelyks *woartel*. It soms foarkommende [ʊatə] kin dan op twa manieren forklearre wurde. Of [u] is ta [ʊ] wurden, of [ʊ_u-] hat [u] ôfstjitten.

6. K. Boelens en G. van der Woude. I Teksten, II Kaarten. Antwerpen 1955.

/k/ as earste:	neffens my gjin CCCV-groepen.
/b/ as earste:	gjin; Fokkema forgeat <i>bluodderich</i> , <i>bloarre</i> mei /blw-/. By ús <i>blodderich</i> .
/d/ as earste:	gjin;
/g/ as earste :	gjin, of miskien allinne <i>gnoarje</i> mei [gn̥-]?
/f/ as earste:	gjin.
/w/ as earste:	gjin.
/s/ as earste:	<i>net</i> komme foar: /smw-/ (hwat eins wol koe), /swj-/, /slj-/, /slw-/. <i>Smoarch</i> is /smarx/.

Fan de 46 mooglike CCCV-groepen (mei /blw-/ derby rekkene) bliuwe der sadwaende heechstens 15 oer, en sels dat kin noch minder wêze, hwant fan *gnoarje* bin ik net wis.

CCCV bigjint dus òf mei /t/: /tsj-/,
 òf mei /s/: /spr-/, /spj-/, /spw-/, /spl-/, /str-/, /stj-/, /stw-/,
 /skr-/, /skj-/, /skw-/, /smj-/, /snj-/, /snw-/. (/g/: /gnw/?).

CCCCV komt dan ek net foar, hwant it is al lang dúdlik dat /rj-/ en [r̥-] yn it Toppenhústers net bisteane. Dus *stritte* ensfh. (Fon. s. 138-9). Net alle fryske dialekten binne like ryk oan bigjingroupen, docht bliken.

G. v. d. Meer.